

НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
ім. П. І. ЧАЙКОВСЬКОГО

КОВАЛЬ Ганна Олександрівна

УДК 78.072 + 7.03

**ЛІСТ І ДАНТЕ:
ДО ПРОБЛЕМИ СИНТЕЗУ МИСТЕЦТВ**

17.00.03 – Музичне мистецтво

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 1998

00761980 (V)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії зарубіжної музичної академії України ім. П. І. Чайковського.

48 Науковий керівник: **Неболюбова Лариса Сергіївна**,
кандидат мистецтвознавства, професор
Національна музична академія України
ім. П. І. Чайковського,
кафедра історії зарубіжної музики

Офіційні опоненти: **Пяковський Ігор Болеславович**,
доктор мистецтвознавства, професор
Національна музична академія України
ім. П. І. Чайковського,
кафедра теорії музики

Драч Ірина Степанівна,
кандидат мистецтвознавства, доцент
Сумський державний педагогічний інститут
ім. А. С. Макаренка,
кафедра теорії та історії музики

Провідна установа: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та
етнології ім. М. Т. Рильського НАН України,
відділ музикознавства, м. Київ

Захист відбудеться "26" XI 1998 року о 15 год. 30 хв. на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 50.27.01 по захисту дисертацій на здобуття
наукового ступеня кандидата наук у Національній музичній академії України
ім. П. І. Чайковського за адресою: 252001, Київ, вул. Архітектора
Городецького, 1/3, 2^{-й} поверх, ауд. 36.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної музичної
академії України ім. П. І. Чайковського.

Автореферат розіслано "23" X 1998 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат мистецтвознавства, доцент

І. М. Кошаник

Загальна характеристика дисертації

Актуальність теми. Творчість великого романтика Ференца Ліста завжди сприймалася як колосальне явище. В пам'яті поколінь він залишається статтю гігантського масштабу, прикладом стоїчного служіння вічним ідеалам мистецтва. Його творчість мала принципово пошуковий характер і була спрямована на подолання меж вузькоособистих проблем, на вихід до проблематики загальнолюдського значення. Блискуче відкриття таких перспектив здійснилося в музиці Ліста, яка повсякчас знаходила найширіший, живий відгук у слухачів. Сьогодні її активно виконують у всьому світі і це могутньо резонує в найрізноманітніших сферах і, зокрема, в дослідницькій.

До теперішнього часу за право вважатися Батьківщиною Ліста змагаються три держави – Угорщина, Франція і Німеччина, а на необмеженому просторі вивчення його творчості взагалі перехрещуються інтереси європейського та міжконтинентального рівня. Це глибоко пов'язане із дивовижним розмаїттям лістівського творчого світогляду, відкритого усьому величному в житті та мистецтві.

На цій основі Лист прийшов до такої найважливішої для себе творчої позиції, як ідея синтезу мистецтв, в першу чергу – музики і поезії. Яскравим підтвердженням безмежних можливостей їх інтеграції стала для митця "Божественна Комедія" Данте Аліг'єрі, незрівнянна "роета sacra". В романтичну епоху цей твір вважали за взірць поезії вищого, трансцендентального змісту. Для Ліста, як і багатьох його сучасників, "Божественна Комедія" була могутнім творчим імпульсом. Поступово ця книга стала для композитора найдорожчою і виступила як поетичне джерело концепції двох видатних його творів – Фантазії-сонати "Після читання Данте" і "Симфонії до "Божественної Комедії" Данте". Сьогодні вони складають одну з найбільш відомих частин класичного музичного репертуару. Але їхня оцінка ще далеко не адекватна своєму дійсно високому значенню. Проте без цього творча спадщина Ліста не може належно сприйматися.

Отже, актуальність теми цього дослідження полягає в тому, щоб у фактичному та методологічному аспектах визначити, яким був справжній вплив "Божественної Комедії" на світогляд і музику Ліста. Тема цієї роботи "інтеграційна", вона знаходиться на перехресті літознавства, вельми широкої сфери музикознавства, і такої особливої наукової галузі літературознавства, як дантологія. Віковичний потенціал, накопичений останньою, суттєво розширює існуючий погляд на творчий феномен Ліста і подає деякі фундаментальні для його мистецтва особливості в дуже несподіваному, близькому "Божественній

Комедії" ракурсі. Окрім того, тема "Ліст і Данте" безпосередньо пов'язана з Україною: адже саме тут відродилася ідея і ключова музична тема "Данте-симфонії", чим дійсно можна пишатися.

Мета і завдання дослідження. Головною метою дослідження є розгляд творчості двох геніїв різних епох – Ліста і Данте – в різноплановому взаємозв'язку, який відкриває глибинні джерела їх творчих методів та багато в чому пояснює специфіку останніх. **Завдання дослідження:** виявити специфіку лістівського відображення "Данте-теми" в аспекті романтичної ідеї синтезу мистецтв; всебічно довести, що лістівське "прочитання" "Данте-теми" є монументальним, а вся вона – фундаментальною основою такого Явища в мистецтві, як Ференц Ліст.

Теоретико-методологічна основа дисертації. Робота ґрунтується на методі комплексного дослідження з використанням даних музикознавства, літературознавства, зокрема – дантології, всесвітньої історії, філософії та культурології. Цілісний аналіз лістівських музичних творів, присвячених "Данте-теми", спрямований на виявлення їх глибокого зв'язку з "Божественною Комедією" в ракурсі проблеми синтезу мистецтв та інтеграції музики і поезії.

Матеріалом дослідження є творчість Ліста, зокрема, Фантазія-соната "Після читання Данте" і "Симфонія до "Божественної Комедії" Данте". Особлива увага приділяється також альбому для фортепіано "Роки паломництва. Другий рік: Італія" та деяким п'єсам з циклу "Поетичні та релігійні гармонії". Цінним джерелом необхідних відомостей стає лістівський епістолярій кінця 1830-х років – періоду першої зустрічі композитора з Італією і часу відкриття "Божественної Комедії". Цей поетичний шедевр вивчається на основі італійського тексту оригіналу та його найкращих перекладів російською та українською мовами, в ракурсі визначних досягнень світового літературознавства і дантології. Основи творчого світогляду Ліста, пов'язані з "Божественною Комедією" та ідеєю синтезу мистецтв, досліджуються у широкому спектрі філософсько-естетичних поглядів видатних романтиків, – зокрема, Г. Форстера, Новалиса, Ф. Шлейєрмахера, Ф. Шеллінга. Вивчення епохальної праці останнього – "Системи трансцендентального ідеалізму" – надає можливість поринути у проблемну ауру творчості Ліста і поглибити уявлення про специфічний для нього узагальнено-філософічний програмний метод.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у комплексному розкритті та узагальненні специфіки відображення "Данте-теми" в творчості Ліста. Ця специфіка вперше досліджується на перетині музикознавства і дантології – особливій науково-інтеграційній сфері літературознавства. В роботі вперше обґрунтовується думка про виключну важливість "Божественної Ко-

медії" для Ліста, про "Данте-тему" як основний пласт його творчості та світогляду, глибоко пов'язаний з романтичною ідеєю синтезу мистецтв.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані в курсах музично-історичних та теоретичних дисциплін (наприклад, музичної літератури зарубіжних країн, історії зарубіжної музики, аналізу музичних творів), а також зацікавлять диригентів, композиторів і виконавців музики Ліста. Спостереження та висновки роботи можуть привернути увагу філологів, зокрема дантологів, та спеціалістів у галузях культурології і філософії.

На захист винесено такі положення:

1. Специфіка "Божественної Комедії" як інтеграційної художньої цілісності найвищого порядку обумовлює творчий вихід Ліста на синтез мистецтв.

2. Відображення ідеї синтезу мистецтв в музиці Ліста здійснювалося під впливом таких факторів:

- творчої потреби композитора у константній апеляції до однієї глобальної концепції космічного рівня;
- релігійності та філософічності лістівського підходу до проблеми синтезу мистецтв;
- особливій філософсько-естетичній орієнтації творчого світогляду Ліста на "Спілку Геніїв" різних епох і велику єдність мистецтв;
- погляду не єдність музики і поезії як на наймогутніший з усіх можливих варіантів художнього синтезу, всебічно пристосованого до відображення трансцендентальних концепцій.

3. Фантазія-соната "Після читання Данте" і "Данте-симфонія" – це основи "Данте-теми" в творчості Ліста. Кожен із творів своєрідно підтверджує те, що "Божественна Комедія" отримала блискучу романтичну репрезентацію в мистецтві Ліста, загальними рисами якої є:

- тотальна музично-драматургічна зосередженість на ґрунтовній суперечності "Божественної Комедії" – "Пекло – Рай", та конфлікті Долі і Людини;
- трагедійне заломлення провідної концепційної лінії "Божественної Комедії", пов'язаної з ідеєю Сходження Поета до Ідеалу;
- оспівування сакральної сили Кохання як найвищого, завжди найпрекраснішого з людських почуттів.

Апробація дослідження. Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри історії зарубіжної музики Національної музичної академії України імені

П. І. Чайковського і здобула позитивні відгуки. Основні положення дисертації були апробовані в наукових доповідях, – на всеукраїнській конференції, присвяченій жанрово-стильовим проблемам західноєвропейської музичної культури XVII – XIX століть "Музика Західної Європи XVII – XIX століть. Творчість. Вико-навство. Педагогіка" (м. Суми, 1994 рік), науковій конференції "Проблеми соціальних і гуманітарних наук" (м. Миколаїв, 1996 рік), а також конференції "Ференц Ліст і українська музична культура" (м. Київ, 1998 рік).

Структура дисертації. Робота складається з Вступу, трьох глав і Закінчення, забезпечена примітками до кожної глави та списком використаних джерел. Обсяг праці складає 167 сторінок. Список використаних джерел – 161 найменування, 17 сторінок.

Основний зміст дисертації

У **Вступі** послідовно, у ракурсі феноменальності романтичного стилю Ференца Ліста, обґрунтовується вибір теми дослідження. В аспекті її принципової актуальності і наукової новизни визначаються головна мета і завдання роботи, її структура, відкривається перспектива практичного застосування результатів дослідження. Акцентується, що в цілому воно знаходиться на межі музикознавства (лістознавства) і дантології, а це значно розширює коло тих проблем, які у даному випадку опиняються у сфері особливої уваги. Вони постають у контексті інтеграції найважливіших тенденцій творчості та світогляду композитора, які висвітлюються у зв'язку з сучасним музикознавчим баченням його творчого обличчя.

Особлива увага привертається до такої фундаментальної риси стилю Ліста, як тяжіння до сольного висловлювання. Підкреслюється, що ця риса, притаманна Лісту як піаністу-віртуозу, значно вплинула на його музичну творчість. Все в ній, – і вибір жанрів, задуми, принципи (програмний, монотематичний) – було спрямовано на розкриття глобальних героїчних концепцій. Наголошується, що найграндіознішими серед них стали ті, які були пов'язані з "Божественною Комедією" Данте Аліґ'єрі та "Фаустом" І. В. Гете.

На відміну від розповсюдженого в радянському музикознавстві погляду на пріоритетне положення "Гете-теми" в мистецтві Ліста, в роботі стверджується думка про те, що "Божественна Комедія" і "Фауст" знайшли однаково велике відображення в його музиці. Сам Ліст присвятив таким поетичним темам твори доволі близької жанрової орієнтації: Сонату сі мінор – і Фантазію-сонату "Після читання Данте", "Фауст-симфонію" – і "Данте-симфонію". Підкреслюється, що в Західній Європі ці твори ще у минулому вивчалися як

рівновеликі і ця тенденція зберігається там і до теперішнього часу.

У зв'язку з цим розглядається доволі широке коло світових досягнень у сфері вивчення творчості і світогляду Ліста та всебічно обґрунтовується необхідність фундаментального дослідження "Данте-теми" в його мистецтві. Комплексний науковий підхід до дослідження цієї теми сформувався завдяки таким лістознавцям, як А. Амброс, Р. Поль, Ф. Брендель, Ф. Дрейзеке, А. Страдаль, П. Раабе, В. Ленц, А. Мармонтель. Їх започаткування значно пізніше підтримали такі музикознавці, як Ж. Харашані, Б. Сабольчи (Угорщина), Б. Асаф'єв, Н. Ніколаєва, В. Цуккерман, М. Воронова (Росія), Н. Горюхіна (Україна), та ін. В таких видатних наукових працях, як "Еволюція сонатної форми" Н. Горюхіної, "Соната сі мінор" В. Цуккермана піднімалися деякі аспекти, пов'язані з творчістю Ліста у Веймарський період і, зокрема, Фантазією-сонатою "Після читання Данте" і "Данте-симфонією". Доречі, В. Цуккерман провів думку про глибоку релігійність лістівського підходу до поняття ідеї, ідеалу, виключно важливу для Фантазії-сонати та Симфонії, поетичним джерелом яких була "Божественна Комедія". Але на даному етапі наголошується, що сьогодні необхідно запровадити новий, науково-інтеграційний підхід до вивчення "теми Данте" в творчості Ліста. Акцентується, що Фантазія-соната і "Данте-симфонія" з'явилися під час розквіту європейської дантології і стали продовженням традицій монументальних творчих апеляцій до "Божественної Комедії".

Відзначається, що головні відкриття у дантології були зроблені в 30-40^{тих} роки минулого століття, – в той час, коли Ліст теж активно розробляв "Данте-тему" в музиці. Тоді особливо розповсюджувалися теорії дантологів Німеччини, з досвідом яких познайомився і Ліст. Йому стали близькими деякі дантологічні ідеї німецьких романтиків – зокрема, про трансцендентальність, сакральність "Божественної Комедії", її орієнтацію на міф. Можливо, що все це, а, також, особисте знайомство Ліста з відомим російським дантологом С. Шевирьовим, сприяло становленню лістівських поглядів на "Божественну Комедію". Данте відкрив композитору дивні можливості інтеграції двох мистецтв – музики та поезії. Роль музики Ліст завжди вважав найвидатнішою. У його розумінні, як і у дантовому, тільки це мистецтво було спроможним спрямовувати поетичне слово до Божественного і перебувати з ним в безмежному просторі.

Глава 1. "Божественна Комедія" Данте і Ліст. У цій главі "Божественна Комедія" Данте розглядається в широкому історико-культурологічному контексті, який підводить до розуміння деяких суттєвих для композитора поглядів, принципів творчості та світогляду. Звертається увага на те, що "Божественна Комедія" підкорила Ліста ще під час його першого перебування в Італії (1837 – 1839 роки) і змінила в його житті захоплення поемою Дж. Г. Байрона

"Паломництво Чайльд-Гарольда". Данте вказав Лісту на необхідність нового погляду на світ і місце Поета в ньому.

У **першому розділі** цієї глави – **Signor del altissimo canto¹ Данте Аліг'єрі і його "Божественна Комедія"** – вивчаються ті аспекти цього поетичного твору, якими у свій час захоплювався Ліст. Серед них – цілковита присвяченість твору Коханню і образ самого Поета Данте, його центрального персонажу. Характеристика цього образу тісно пов'язується з історичним портретом Данте Аліг'єрі (1265 –1321 роки) – винятково обдарованої людини, знавця багатьох мистецтв та наук, геніального поета, великого громадянина Італії, видатного політика межі XIII – XIV століть. Він увійшов в історію на переломі двох епох – Середньовіччя та Відродження, і творив у жорсткіший період, пам'ять про який зберіглася на сторінках "Божественної Комедії". Вона спирається на сюжети популярних зразків середньовічної літератури жанру **Видіння** (опису мандрів людини по світу мерців), у якому головна дійова особа виконувала роль Ясновидця, чиє слово було сакралью могутнім. Зверненням до Видіння Данте відкрив великі можливості впливу на читача, якому під час кривавого конфлікту між духовною та світською владою, в тяжких умовах загрози більшості духовних та громадянських цінностей запропонував свою концепцію Рятуння Світу.

У зв'язку з цим вказується на особливу орієнтацію "Божественної Комедії" на Біблію. Подібно до останньої, твір Данте має дуже глибокий задум і складається з чотирьох Ступенів: Буквального (або Фактологічного), Алегоричного, Морального та Анагогічного (Спрямованого до Ідеалу). В ракурсі останнього ступеня вивчаються концепція, віршовий склад, жанр, деякі особливості драматургії та поетично-музичної інтеграції цього твору. Наголошується, що він пронизаний думкою про Сходження Поета до Ідеалу, яка, по Данте, є глибоко пов'язаною з ідеєю Трьох Служинь Христа (Цар, Першосвященник, Пророк).

В ракурсі романтичних поглядів на "Божественну Комедію" як на відбиток Універсуму акцентується, що цей твір пронизує різноманітна релігійна символіка. Це проявляється на самих різних рівнях "Божественної Комедії" і особливо позначається на складній системі її віршоутворення. Так, вже сам принцип трьохстрокової структури провідної поетичної строфи "Божественної Комедії" – **терцини** – своєрідно співвідноситься з ідеєю Святої Трійці, символу великої триєдності Бога-отця, Сина і Святого Духу. Підкреслюється те, що Данте обрав для свого твору найскладніший вірш – терцину ендекасилабічного (одинадцятискладного) розміру, який вважав поетично неперевершеним і

1. "Володар вищої поезії". Так Данте називав Гомера, а Ліст – самого Данте.

єдино спроможним сприяти концепційному взаємозв'язкові з Біблією.

На рівні найвищого анагогічного Ступеня концепції "Божественної Комедії" вивчається питання про її жанрову специфіку. Підкреслюється, що дотепер це питання є дискусійним. В ракурсі сучасних досліджень "Божественна Комедія" уявляється жанрово синтетичною, органічно поєднуючою в собі ознаки видіння, комедії, трагедії, драми, поеми, епопеї. Найчастіше цей твір розглядається під знаком якогось одного з таких жанрів, але при цьому, все ж таки, залишається жанрово унікальним. Це неодноразово підкреслювали такі авторитетні знавці творчості Данте, як Август і Вільгельм Шлегелі, Новаліс, Ф. Шеллінг, які взагалі сприймали "Божественну Комедію" як міф. Це було пов'язано з такою дуже давньою і доволі відомою жанровою характеристикою "Божественної Комедії", як "поема sacra".

Провідними категоріями "Божественної Комедії" виступають такі, як Summa, середньовічний символ Універсуму, та Miracula (Диво). Вони впливають на художній образ самого Поета, формують склад його світосприйняття, внутрішніх конфліктів, становлення яких здійснюється на перехресті різних вимірів часу і головного серед них – Вічного.

Виключно важливу роль відіграє в "Божественній Комедії" музика. Під її впливом сформувалася сама естетична оцінка дантової "Комедії" – "Божественна", і, також, дивовижна пісенна структура цього твору. В ньому поезія тісно пов'язана з музикою і оспівує мудрість Творця.

У **другому розділі** першої глави – **Світогляд Ліста в аспекті взаємозв'язку з "Божественною Комедією" Данте і романтичної ідеї синтезу мистецтв** – відзначається, що у романтичну епоху інтерес до цієї "сакральної поеми" був найвищим. Ліст, як і Данте, вважав силу Слова наймогутнішою і в музиці почував себе оратором, мріяв всебічно сприяти духовному збагаченню суспільства. Завдяки "Божественній Комедії" Лісту відкрився як глибокий взаємозв'язок мистецтв, так і велика, пророча роль самого митця. Підходи Ліста і Данте до Ідеалу базувалися на католицьких цінностях, але, на відміну від Данте, Ліст вважав Кохання справедливим у будь-яких його проявах – як Божественному, так і земному. Проте обидва митці творили на славу Кохання і, кожний на свій лад, оспівували це велике почуття.

Слово "поезія" Ліст, як і Данте, завжди вживав у вищому значенні, а чудовий зразок синтезу поезії і музики на глибоко релігійній основі знаходив не тільки в "Божественній Комедії", але й мистецтві Палестрині. Лістівська зацікавленість творчістю великого майстра взагалі була дуже високою і межувала з такою особливою течією в музиці XIX століття, як "Caecilianismus" – "Цециліанство". Однак принциповим послідовником цього напрямку, заснованого

на доволі суворому культурі стилі Палестріни і самого мистецтва музики, Ліст, все ж таки, ніколи не був. Він незмінно дотримувався позиції синтезу мистецтв і на цій основі створив жанр симфонічної поеми. Ліст взагалі не творив за якимось єдиним "рецептом" літературної поемності. Отже, на специфічно сакральну, релігійно символічну поемність "Божественної Комедії" він орієнтувався перш за все в тих музичних творах, які програмно спиралися на цю книгу. Фантазія-соната "Після читання Данте" і "Данте-симфонія" вступили в багатозначний взаємозв'язок з "Божественною Комедією" і дивовижно відобразили шанобливе ставлення Ліста до останньої та її автора.

Глава 2. – Фантазія-соната "Після читання Данте" – присвячена єдиному фортепіанному лістівському твору ракурсу "Данте-теми". Послідовно розкриваються питання історії його походження, формування поетичної програми, концепції, музичної драматургії. Всебічно окреслюється тенденція представити Фантазію-сонату подвійно: по-перше, як самоцінний твір, пов'язаний з "Божественною Комедією"; по-друге, як окремих номер збірки "Annees de Pelerinage. Suite de compositions pour le piano. Deuxieme Annee: Italie" – "Роки паломництва. Сюїта композицій для фортепіано. Другий рік: Італія". В процесі комплексного вивчення Фантазії-сонати з'ясовується, що її зв'язок з іншими п'єсами цього альбому є багаторівневим, а сама вона, як і увесь альбом, – цілеспрямованою до святої ідеї Паломництва.

В плані історії створення Фантазії-сонати відзначається, що вона мала дві редакції. Перша з них виникла в Белладжо (Італія) у 1837 – 1838 роках як "Данте-соната". Робота над другою редакцією була закінчена у Веймарі в 1849 році. Останнім варіантом назви твору став такий, відомий і дотепер як "Apres une Lecture du Dante" fantasia quasi sonata – "Після читання Данте" фантазія-соната. Під цим заголовком остання увійшла до збірки п'єс "Роки паломництва. Другий рік: Італія" і стала сьомим, заключним номером його основної частини.

В цілому Фантазію-сонату, як і всі інші п'єси цієї збірки, спіткала приблизно однакова доля. Усі вони з'явилися як достатньо самостійні ("Данте-соната", "Заручини", "Мислитель" і перші версії трьох "Сонетів Петрарки" – у 1837 – 1839 роках, "Канцонетта Сальватора Розі" і Фантазія-соната "Після читання Данте" – у 1849 році) і таким чином існували доволі довго. Відтоді виникла вельми стійка традиція їх виконання як окремих, не пов'язаних у цикл п'єс. Дійсно, ступінь їх програмної і музично-драматургічної самостійності є настільки великою, що кожна з цих п'єс може бути представлена як самоцінна. Проте неможливо не помітити того, який глибокий зв'язок існує між ними і як це скріплюється Фантазією-сонатою "Після читання Данте".

Окрім останньої, в другому томі "Років паломництва" немає такого твору,

програма якого б так природно асоціювалася з загальним титулом альбому. Поетична назва Фантазії-сонати найкраще відповідає загальній спрямованості програми всієї збірки до ідеї Паломництва і, за прикладом літописно-фундаментального заголовку "Роки паломництва. Другий рік: Італія", фіксує одну з узагальнених характеристик часу ("**Після** читання Данте").

У зв'язку зі специфічною трактовкою головної поетичної теми альбому – паломництва до святинь Мистецтва, в центр особливої уваги потрапляє одне глибоке спостереження Ліста: "Данте знайшов свій відголосок в образотворчому мистецтві – у Орканья та Мікеланджело; може бути, що колись він знайде його і в музиці якогось Бетховена майбутнього"¹. Несподівано це припущення стало пророчим для самого Ліста. В жанрі фантазії-сонати була "закодована" пам'ять про велику бетховенську Sonata quasi una Fantasia, широко відому під образно-поетичним епітетом "Місячна". Зв'язок лістівської Фантазії-сонати з останньою є дійсно глибоким і проявляється на різних рівнях, аж до інтонаційних аналогій. Все це породжувалось своєрідною "пам'яттю серця" Ліста, для якого ім'я **Бетховен** було святом. В "Місячній" Сонаті-фантазії Ліст почув відчайдушний поклик туги за "безсмертною коханою", який заново пережив під час читання "Божественної Комедії" і екстатично відтворив у Фантазії-сонаті. Цей поклик зазвучав у ній вже не з драматичним, як в бетховенській "Місячній", а з трагедійним пафосом і з силою іншого фантазійного світовідчуття – лістівсько-романтичного, близького до дантового. Під впливом "Божественної Комедії" у Ліста сформувався погляд на ту поетичну концепцію, яка колись стала основою для бетховенської Сонати-фантазії №14².

Самобутність Фантазії-сонати Ф. Ліста пов'язується зі специфікою лістівського програмного методу, який відзначається вражаюче-чутливою, "мембранною" музичною реакцією на поетичне джерело, у даному разі – "Божественну Комедію". Фантазія-соната своєрідно відбиває значну частину її філософсько-космологічних проблем. Одна з них, антиномія "Пекло – Рай", перетворюється на особливий ідейно-субстанційний фундамент музично-поетичного замислу Фантазії-сонати.

Центральну частину глави становить цілісний аналіз Фантазії-сонати як романтичного відображення "Данте-теми". В плані композиції цього твору відзначається, що він є одночастинним і заснованим на синтезі двох контрастних формотворчих принципів – фантазійного і сонатного. При цьому опорною

1. Цит. в перекладі за: Лист Ф. К Гектору Берлиозу. Сан-Россо, 2 октябрю 1839 // Лист Ф. Избранные статьи. – М.: Госмузиздат. – 1959. – С. 159.

2. Може бути, що тому лістівський твір і став **Фантазією**-сонатою.

стає вільно розгорнута сонатна форма з крупномасштабним вступом, експозицією без заключної партії, розробкою з великим ліричним епізодом і дзеркальною репризою-кодою. Фантазія-соната розвивається в атмосфері особливої напруженості та акцентованого співчуття герою "Божественної Комедії". Музично-поетична концепція Фантазії-сонати пов'язується з деякими провідними філософськими проблемами поетичного джерела: зокрема, антитеза "Пекло – Рай" в музиці Ліста переростає в трагедійний конфлікт Долі і Людини.

Взаємозв'язки Фантазії-сонати з іншими музичними п'єсами італійської збірки "Років паломництва" досліджуються на рівні інтонаційного заломлення ідеї Гімну. Кульмінацією розкриття цієї ідеї стає Побічна партія Фантазії-сонати, де гімн синтезується з магніфікатом і служить концепції Кохання. В ракурсі відображення цієї великої теми Ліст поступово проводить ідею Мрії про назавжди втрачену Кохану – основоположну для і концепції "Божественної Комедії", і для бетховенської Сонати-фантазії № 14. Ліст пропускає цю думку крізь романтичне загострення трагедійного відчуття розриву між Ідеальним та Дійсним і болісно відображає в Фантазії-сонаті специфічну концепцію "Трагедії Року".

Цю концепцію символічно відбиває тема-джерело Фантазії-сонати, де у знаковій формі вперше натякається на конфлікт. Він тісно пов'язаний з трагедійною сентенцією дантової Франчески, однієї з головних дійових осіб Першої кантики "Божественної Комедії" – "Пекла". Ідею "Злого Кохання" Ліст пропускає крізь своє романтичне світосприйняття та відбиває в трагедійному рішенні конфлікту, – такому, де загибель героя, Поета, є єдиним способом наближення до Ідеалу.

На цьому вищому концепційному рівні Фантазії-сонати проявляється її глибокий взаємозв'язок з загальною поетичною ідеєю збірки Другого тому "Років паломництва". Це ідея Служіння Мистецтву та Коханню, релігійна у своїй основі, невід'ємна від Гімну та Магніфікату. В цій величній жанрово-інтонаційній єдності Ліст узагальнює ідею Фантазії-сонати і пов'язує її з сакральною концепцією італійського тому "Років паломництва" та з "Божественною Комедією" Данте Аліг'єрі.

Глава 3. Симфонія до "Божественної Комедії" Данте. Тут комплексно досліджується шедевр ракурсу лістівського "прочитання" "Данте-теми". Піднімаються питання про перспективу самого задуму цього твору, етапи його здійснення. Особлива увага приділяється тій визначній ролі, яку зіграло перебування Ліста на Україні та його знайомство з княгинею Кароліною Сайн-Вітгенштейн у відродженні концепції "Данте-симфонії", реалізований вже у Веймарі. Акцентується те, яким суттєвим був вплив Р. Вагнера на розробку задуму твору та його композицію. Стверджується думка про мудре рішення останньої,

яка, двочастинна, стала відкритою до перспектив Третьої кантики "Божественної Комедії" – "Рай". Всебічно обґрунтовується те, що саме глибина концепційного взаємозв'язку, а не розходження з "Божественною Комедією", стала основою своєрідності Симфонії. В її основі лежить музична форма, побудована Лістом по принципу чіткого співвідношення з поетичною програмою, джерелом котрої була, у даному випадку, "Божественна Комедія".

Симфонія аналізується цілісно, в ракурсі проблеми синтезу мистецтв та провідної для поетичного джерела інтеграції музики і поезії. До такої інтеграції Ліст звертається вже на початку Симфонії, де послідовно експонуються два інтонаційно-тематичних джерела твору. В зв'язку з першим із них, монологічною темою, звертається увага на доволі специфічну музичну форму – період особливої строфічно-терцинної структури, характерної для віршового складу "Божественної Комедії". Не менш тісний взаємозв'язок з нею просліджується також і на рівні другої теми Симфонії, яка відбиває останню болісно-безнадійну строку дантового "Напису" над Входом до Пекла. Взагалі відзначається, що джерело концепції Симфонії пов'язане не тільки з ідеєю Пекла, але й "Божественною Комедією" в цілому, яка спирається на віршовий принцип "терцина – строка".

У взаємозв'язку з "Божественною Комедією" вивчаються оригінальні особливості композиції, концепції, музичної драматургії "Данте-симфонії". Хорова трактовка Коди "Магніфікат" досліджується в аспекті деяких проявів течії "Цециліанства", зокрема, шанобливого ставлення до манери хорового письма Палестрини. В цілому ж Кода "Данте-симфонії" повністю відповідає аналогічному змісту "Божественної Комедії".

На основі інтегративної музично-поетичної форми Симфонії висвітлюється позиція самого композитора, його відношення до ідеалу та шляху його досягнення. Цей шлях співпадає з романтичною "Трагедією Року", яка не закінчується разом із загибеллю героя, а переноситься в зовсім інші, космічні виміри. Конфлікт Долі і Людини в Симфонії гіперболізований, загострений, розвивається з різними несподіваними переключеннями. Це впливає і на трактовку провідних тем Симфонії: наприклад, друга з них стверджується одночасно і як інтонаційно-тематичне джерело твору, і як лейттема – символ самого Року.

Рішення конфлікту Симфонії виноситься на філософсько-космологічний рівень. Кожна частина твору наближається до розв'язки своїм музично-драматургічним шляхом: перша, "Inferno" – напружено, дуже активно, друга, "Purgatorio" – перенесеною в інший, медитативний вимір часу. На цьому рівні розв'язується конфлікт, що несподівано відбувається в Розробці другої частини Симфонії, у розділі Фуги. Поступово, на шляху до розв'язки конфлікту, частини

"Inferno" і "Purgatorio" все більше віддаляються одна від одної, що наприкінці твору блискуче підтверджує велику антиномію "Божественної Комедії" "Пекло – Рай", а саме двочастинна композиція Симфонії сприймається як геніальна.

Закінчення. Тут узагальнюються результати, отримані у дослідженні, підводяться підсумки. Найважливіші з них стверджують ідею про глибоку єдність творчості та світоглядів Ліста і Данте. Підкреслюється те, що вплинуло на становлення такої єдності, обумовило її принципову можливість. Відкриття "Божественної Комедії" як цілісності трансцендентального порядку відбулося ще в епоху Відродження, а у ранній та середній періоди Романтизму отримало своє естетично-філософське обґрунтування. В епоху Романтизму сформувалася глобальна концепція про погляди Данте на Мистецтво, яка і дотепер залишається однією з найвпливовіших в дантології. Ця концепція полягала в тому, що аналогом Мистецтва Данте вважав Поезію, яка йде від самого Творця та Його святого Слова. Велику ідею християнської Любові Данте відчував і розумів як істину, яку треба обов'язково оспівувати, задля чого Поезія і Музика повинні були воз'єднатися. Втілений у "Божественній Комедії" синтез двох мистецтв став великою інтеграцією на релігійній основі.

Ліст, як і Данте, теж тяжів до синтезу музики і поезії. Цей синтез композитор розумів у найвищому, трансцендентальному значенні, у зв'язку з анагогічним рівнем концепції "Божественної Комедії". Цей твір вказав Лісту на особливий спосіб концепційного сходження до Ідеалу, що стало однією з основ програмного методу композитора. Анагогічний параметр лістівської оцінки Ідеї та Ідеалу завжди перехрещувався з фактичним і був пов'язаний з конкретним відтворенням у музиці інтеграції з поезією. В інструментальних творах Ліста, більшість яких мали узагальнено-філософічну програму, це завдання отримало особливо ускладнене вирішення.

Фантазія-соната "Після читання Данте" і "Данте-симфонія" – це твори з доволі чіткими програмами. Ці твори, кожен по-своєму, звернені до "Данте-теми", вони відображають її монументально. Специфіка заломлення останньої в Фантазії-сонаті визначилась у зв'язку з такою особливістю процесу її створення, як віддалення композитора від поетичного джерела – тексту "Божественної Комедії". Таким чином, Фантазія-соната стала, водночас, і відображенням деяких суттєвих рис твору Данте, і спрямованою подалі від нього, у широкі духовно-творчі простори. На рівні програми Фантазії-сонати це позначилося особливо яскраво – як фіксація однієї з узагальнених характеристик часу і внутрішня спрямованість назви цього твору на перспективу виходу до ще більшого узагальнення задуму композитора. Останнє реалізувалося включенням Фантазії-сонати до альбому "Роки паломництва. Другий рік: Італія".

Саме у цьому альбомі Фантазія-соната вступила до сфери широких духовно-творчих контактів, що було обумовлене особливою фантазійністю цього твору, пов'язаною з таким жанровим типом "Божественної Комедії", як Видіння. Ліст дуже вільно трактував сувору структуру образної послідовності трьох кантат "Божественної Комедії". Він стиснув цю структуру фактично в одну частину Фантазії-сонати, зберігши при цьому космологічну філософічність концепції "Божественної Комедії".

Ліст відобразив у Фантазії-сонаті глобальну концепцію поетичного джерела, пов'язану з ідеєю Подвигу заради Кохання, і відтворив її в героїко-трагедійному аспекті романтичної "Трагедії Року". Скрізь усю Фантазію-сонату Ліст проніс глибоке відчуття туги за Коханням, що було пов'язано не тільки з "Божественною Комедією", а з цілим рядом творів мистецтва, які надихнула Любов. Серед них були і Соната-фантазія № 14 Бетховена, і картина Рафаеля "Заручини", і Сонети Петрарки, ... Духовне світло цих великих творів осіяло і Фантазію-сонату "Після читання Данте", яка стала однією з музичних перлин лістівського альбому "Роки паломництва".

У зв'язку з цим відзначається, зокрема, інтонаційно-жанрова апеляція теми Побічної партії Фантазії-сонати до провідного наспіву першої п'єси італійської збірки – "Заручини". Тісний взаємозв'язок цих символічних за значенням тем скріпив музично-поетичну концепцію основної збірки Другого тому "Років паломництва". У кожному з творів цього альбому Ліст особливо відобразив інтонаційно-жанрові риси наспіву "Заручини".

В останньому номері збірки, Фантазії-сонаті "Після читання Данте", композитор узагальнив два принципово різних, специфічних для альбому підходи до втілення жанрово-інтонаційних особливостей наспіву п'єси "Заручини": повну трансформацію цих особливостей та максимальне наближення до них. Ці підходи проявляються в процесі своєрідної ланцюгової дії принципу монотематизму в основній частині Другого тому "Років паломництва". Цей своєрідний ланцюг починається наспівом п'єси "Заручини", інтонації якого поступово передаються від одного номеру альбому до іншого, поки не досягають теми Побічної партії Фантазії-сонати. Тут ланцюг замикається, а тому назва першої п'єси альбому – "Заручини" – сприймається як символічна.

Такий принцип поєднання музичних номерів глибоко пов'язаний з ідеєю ланцюгового зв'язку строф "Божественної Комедії", філософічним фундаментом її поемності. Все це дозволяє висловити гіпотезу про те, що в цьому альбомі формується нова музично-драматургічна трактовка сюїти, циклічність якої інтегрується з поемністю особливого типу, створеного для втілення концепцій анагогічного рівня, до яких відносилася і сама ідея Паломництва.

Суттєві особливості поетики "Божественної Комедії" були основоположними і для "Данте-симфонії". Вже на її початку утворюється величний образ "Божественної Комедії" – Книги. Двотемне джерело "Данте-симфонії" є спрямованим до поетичного стилю твору та зверненням до сфери трансцендентального. В цій концепційній перспективі розвивається вся Симфонія. Підкреслюється, що її задум ґрунтується на фундаментальних ідеях трьох кантик "Божественної Комедії". Найважливіші аспекти проблематики Симфонії пов'язані з глобальними питаннями про цілий світ і людську особистість, яка завойовує своє місце в ньому.

Музична концепція і драматургія "Данте-симфонії" ґрунтується на конфлікті, який виростає з глобальної суперечності між Особистістю та Долею. Ліст, піднімаючи цю тему в музиці, виступає істинним послідовником Бетховена, однак заломлює її в ракурсі, близькому "Божественній Комедії". Творцем Доли, по Лісту і Данте, виступає не Людина, а Божественне Провидіння. Те ж саме акцентує і романтична "Трагедія Року" і, разом з нею, "Данте-симфонія": на концепційному макрорівні конфлікт залишається трансцендентальним. З цих вершин Симфонія уявляється величним монументом, створеним Лістом на честь Данте і "Божественної Комедії".

Внутрішня музика твору Данте особливо впливає і на Симфонію. Канцона, псалом, гімн, магніфікат – усі ці високі жанри своєрідно відбилися в ній. Жанр канцони виконує в Симфонії функцію узагальнення глобальної для "Божественної Комедії" ідеї Лиха. Ліст зобразив цю ідею спираючись на досвід відображення цієї теми в опері Россіні "Отелло", де натякається на аналогію трагедійних доль Франчески і Дездемони. Ліст сприймав цю аналогію в ракурсі таких геніїв, як Россіні, Шекспір і Данте. Взагалі тема Лиха Франчески знайшла фундаментальне відображення в музиці Ліста і в мистецтві XIX століття.

В цілому вплив "Божественної Комедії" на світову культуру був колосальним. Лістівські Фантазія-соната "Після читання Данте" і "Данте-симфонія" стали музичними шедеврами у сфері відображення "Данте-теми". Між Фантазією-сонатою "Після читання Данте" і "Данте-симфонією" Ференца Ліста є багато розбіжностей, але існує і дещо спільне. Це твори трагедійні, концепційно трансцендентальні, відбивають поетично-музичну інтеграцію "Божественної Комедії" та монументально "прочитують" "тему Данте".

В ракурсі її загальної величі відкривається перспектива можливого напрямку дослідження фундаментальної паралелі між творами Ліста по Данте і по Гете. Така перспектива є неосяжною, як і "Божественна Комедія", "Фауст" та їх лістівські "прочитання".

Основні положення дисертації знайшли відображення в таких публікаціях:

1. Коваль А. Творческое мировоззрение Ф. Листа в контексте идей немецкого романтизма // Музыка западной Европы XVII – XIX веков: творчество, исполнительство, педагогика: Сб. науч. трудов. – Сумы: СГПИ им. А. С. Макаренко. – 1994. – С. 81-85.
2. Коваль А. Ф. Лист и "Божественная Комедия" Данте: становление творческих взглядов композитора-романтика // Музыка западной Европы – классика и современность (творчество, исполнительство, педагогика): Сб. науч. трудов. – Киев: КГК им. П. И. Чайковского. – 1994. – С. 40-47.
3. Коваль А. Ференц Лист: творческое осмысление Данте и Гете (специфика философско-художественной интеграции контрастных тенденций в романтическом моностиле) // Проблемная аура Австро-Германского романтизма: Сб. науч. трудов. – Киев: Госконсерватория. – 1993. – С. 59-70.
4. Коваль А. Ф. Лист о взаимодействии музыки и литературы (к проблемам синтеза искусств) // Проблеми соціальних і гуманітарних наук. Матеріали наукової конференції. – Миколаїв: УДМТУ – МРЦСД. – 1996. – С. 41-44.

Коваль Г. О. Лист і Данте: до проблеми синтезу мистецтв. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 – Музичне мистецтво. – Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського, Київ, 1998.

Дисертація присвячена "темі Данте" в творчості Листа та проблемі синтезу мистецтв. Вперше розроблена концепція "Данте-теми" в її романтичній модифікації, як одного з фундаментів творчості та світогляду Ф. Листа. Розкривається ідея про виключно важливе значення "Божественної Комедії" для Листа. Твори, присвячені їй, – Фантазія-соната "Після читання Данте" і "Данте-симфонія" – аналізуються цілісно, в ракурсі проблеми синтезу мистецтв, головним чином – музики і поезії. Специфіка лістівського відображення "Данте-теми" досліджується на перехресті музикознавства і дантології.

Ключові слова: синтез, аналіз, мистецтво, поезія, музика, інтонація, монотематизм, симфонія, фантазія, "роета sacra", дантологія, трансцендентальність, трагедія, конфлікт.

Коваль А. А. Лист и Данте: к проблеме синтеза искусств. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата искусствоведения

по специальности 17.00.03. – Музыкальное искусство. – Национальная музыкальная академия Украины им. П. И. Чайковского, Киев, 1998.

Диссертация посвящена "теме Данте" в творчестве Листа и проблеме синтеза искусств. Впервые разработана концепция "Данте-темы" в её романтической модификации, как одного из фундаментов творчества и мировоззрения Ф. Листа. Раскрывается идея об исключительно важном значении "Божественной Комедии" для Листа. Произведения, посвящённые ей – Фантазия-соната "После чтения Данте" и "Данте-симфония" – анализируются целостно, в ракурсе проблемы синтеза искусств, главным образом – музыки и поэзии. Специфика листовского отражения "Данте-темы" исследуются на пересечении музыковедения и дантологии.

Ключевые слова: синтез, анализ, искусство, поэзия, музыка, интонация, монотематизм, симфония, фантазия, "поэма sacra", дантология, трансцендентальность, трагедия, конфликт.

Koval Ann. Liszt and Dante: to the problem of Arts synthesis. Thesis for candidate's of musical art degree by speciality 17.00.03 – Musical art. – Ukrainian National P. Tchaikovsky Academy of Music. Kyiv, 1998.

The thesis is dedicated to the "Dante theme" in Liszt's works and to the problem of Arts synthesis. For the first time the conception of "Dante theme" is worked out in the romantical modification, as one of the foundations of F. Liszt's works and outlook. The idea of exceptional meaning of "The Divine Comedy" for Liszt is cleared. Phantasy-sonata "After reading Dante" and "Dante symphony" are analysed in a wholeness and the aspect of the problem of Arts synthesis, mainly those – of Music and Poetry. F. Liszt's reflection of "Dante theme" is examined thoroughly the crossing of musicology and dantology in every detail.

The key words: synthesis, analyses, art, poetry, music, tone, monothemetism, symphony, phantasy, "poema sacra", dantology, transcendentality, tragedy, conflict.

Підписано до друку 21.10.98 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 1,0. Обл.-вид. арк. 1,0.
Наклад 100. Зам. 298.

вул. Червоноармійська, 57/3, к.101.
Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86

КСМ 2000

АВ 41.174

Мист

ПЕРЕД

Мист